

Za časů výjezdních doložek

Nástin organizace a činnosti Správy pasů a víz federálního ministerstva vnitra v letech 1974–1989

MILAN BÁRTA

Vízová politika Československé socialistické republiky umožňuje cizím státním příslušníkům návštěvu našeho státu, poznat život, práci a úspěchy socialistické výstavby našeho pracujícího lidu, návštěvu cizích zastupitelských úřadů v ČSSR, účastnit se akcí v rámci spolupráce na nejrůznějších úsecích činnosti, návštěvu příbuzných apod. Vízovou politikou, která postrádá jakéhokoli prvku diskriminace a jež patří mezi nejprogressivnější v porovnání se všemi státy, se Československá socialistická republika aktivně hlásí k naplňování obsahu Závěrečného aktu konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jehož je signatářem.¹

Správa pasů a víz v období normalizace dosud nebyla badatelsky zpracována. Výrazně k tomu přispívá fakt, že zachované dokumenty nejsou uspořádány a neexistuje inventář fondu. Tato studie si vzhledem k rozsahu a zaměření nedělá nárok na komplexní zpracování tématu, jde pouze o nastínění organizace a činnosti správy pasů a víz se zaměřením na důsledky plynoucí pro její činnost z přijetí Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) na úseku cizinecké politiky ministerstva vnitra.

Kontrola příjezdu cizinců do Československa stejně jako odjezdy československých občanů do zahraničí (především nedovolená emigrace) patřily v komunistickém Československu k velmi sledovaným problematikám, kterým věnovaly značnou pozornost

také politické špičky tehdejšího režimu. Kontrola cizineckého ruchu a pasová agenda spadaly do kompetence ministerstva vnitra. K určitému uvolnění, které vyvrcholilo v roce 1968, došlo ve druhé polovině 60. let. V té době problematiku zpracovávala Správa pasů a víz ministerstva vnitra, v regionech pracovala krajská a okresní oddělení pasů a víz.

Výraznou změnu přineslo přijetí ústavního zákona č. 143 o československé federaci z října 1968, který svěřil výkon pasové a cizinecké agendy do působnosti obou republik. Na základě tohoto zákona byly zřízeny Správa pasů a víz ministerstva vnitra České socialistické republiky (MV ČSR) a Správa pasů a víz ministerstva vnitra Slovenské socialistické republiky (MV SSR). V působnosti federace zůstala pouze agenda spojená

s udělováním čs. víz a zákazy pobytů cizinců na území ČSSR, což měl zabezpečovat cizinecký odbor ministerstva vnitra Československé socialistické republiky (MV ČSSR). Po roce 1968 se také výrazně zpřísnily podmínky pro udělování cestovních dokladů nebo výjezdních doložek.²

Záhy se však ukázalo, že některé problematiky je obtížné řešit v rámci republik a že bude výhodnější jejich centralizace. Na základě zákona č. 128 z prosince 1970 o vymezení působnosti Československé socialistické republiky ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti byl výkon pasové a cizinecké agendy předán do výlučné federální pravomoci. Toto rozhodnutí uváděl do praxe rozkaz ministra vnitra ČSSR Radka Kasky.³ Ze dvou národních správ pasů a víz tak vznikla Federální správa pasů a víz, pod kterou spadala

1 ABS, f. Správa pasů a víz, neuspořádáno, k. 660-1/13, Směrnice FMZV pro udělování víz, 5. 6. 1980.

2 Před rokem 1989 nebylo možné překročit čs. státní hranice bez platné výjezdní doložky v cestovním pasu (s výjimkou zemí sovětského bloku). Výjezdní doložka byla zavedena v únoru 1948 a zrušena až v prosinci 1989. Obsahovala údaje o tom, pro které státy, k jakému účelu, na kolik cest a na jakou dobu platí. Vyřízení výjezdní doložky často trvalo celé týdny.

3 ABS, RMV ČSSR č. 5 ze dne 28. 1. 1971 Organizace, spisové značky, krycí označení a rozdělení odpovědnosti náměstků ministra vnitra za řízení štábních útvarů, útvarů služeb a útvarů výkonného aparátu federálního ministerstva vnitra. Rozkaz přetiskl ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953–1990*. Ústav pamäti národa, Bratislava 2005, s. 109–113.

správa pasů a víz v SSR (současně byl zrušen cizinecký odbor MV ČSSR).

Ani tato podoba nevydržela dlouho. V dubnu 1974 schválilo předsednictvo ÚV KSČ jakožto nejvyšší stranický orgán v republice návrh na reorganizaci ministerstva vnitra. Mj. se tu předpokládalo zrušení Federální správy pasů a víz a správy pasů a víz v SSR a zřízení Správy pasů a víz federálního ministerstva vnitra.⁴ Přestože výkon pasové a cizinecké agendy byl již před čtyřmi lety převeden na federální úroveň, nefungoval dosud jednotný výkon pasové agendy.

Správa pasů a víz federálního ministerstva vnitra (SPV FMV) byla oficiálně zřízena k 1. červenci 1974. Již předtím byl ve východní části republiky k 1. dubnu 1974 vytvořen ze slovenské správy pasů a víz odbor správy pasů a víz se sídlem v Bratislavě (viz dále). V listopadu poté vyšel organizační řád správy.⁵ Definoval úkoly, z nichž některé byly obecné a normativní, patřilo mezi ně plnění pokynů nejvyšších stranických a státních orgánů na svěřeném úseku, podíl na zpracování koncepcí zahraničního cestovního ruchu či zpracovávání svodek o cestovním ruchu, návrhy na úpravu právních předpisů upravujících pasovou a cizineckou problematiku i návrhy resortních norem či vnitřních předpisů apod. Další se týkaly přímého výkonu práce, jako bylo zajišťování pasové agendy související s cestami čs. občanů do ciziny, obstarávání agendy související s povolováním vstupu a dlouhodobého pobytu cizinců, vyřizování odvolání a stížností týkajících se pasové a cizinecké problematiky i žádostí čs. občanů o návrat do republiky, vedení pasové a cizinecké evidence a dokumentace nejen pro vlastní činnost, ale i pro potřeby orgánů stranických či státních a bezpečnostních složek. Důraz byl kladen na spolupráci s operativními útvary SNB a Hlavní správou

V polovině 70. let ve spolupráci s XI. správou FMV (správa kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky) probíhala akce „Globus“ zaměřená na cizince z kapitalistických států mající vztah k čs. ekonomice. Bylo prověřeno celkem 1384 cizinců, kteří jako důvod pobytu v ČSSR uvedli obchodní nebo služební jednání. S 63 z nich proběhly pohovory. Navíc bylo provedeno 458 kontrol v podnicích, v nichž byli zaměstnáni pracovníci ze Západu. Informace považované za zajímavé byly předány XI. správě, která na jejich základě zaměřila na vybrané cizince svou pozornost.

ABS, f. A 2/3, inv. j. 858.

Pohraniční stráž a ochrany státních hranic (HSPSOSH) a na preventivní činnost k zabránění emigrace čs. občanů a sledování nedovolené emigrace.

V čele správy stál náčelník a dva jeho zástupci (jako na dalších útvarech SNB platilo pravidlo, že pokud náčelník byl české národnosti, jeden ze zástupců měl být Slovák), kteří řídili čtyři výkonné odbory, kádrovou a školskou skupinu, vnitřní oddělení, kontrolně analytické oddělení a právní oddělení. Úkolem 1. odboru (pasového) byla příprava a kontrola plnění předpisů týkajících se pasové agendy, tj. problematika výjezdů čs. občanů do zahraničí, zajišťování služebních cest do ciziny, rozhodování o odvolání občanů proti výroku krajských útvary pasů a víz či vyřizování záležitostí týkajících se čs. občanů v cizině. V gesci 2. odboru (cizineckého) byla cizinecká problematika, mj. také částečně udělování víz, rozhodování o přistěhování či trvalém pobytu cizinců či osob bez státní příslušnosti, zajišťování realizace rozhodnutí o zákazu pobytu či vyhoštění příslušníků cizích států z našeho území apod. Competence 3. odboru (statisticko-evidenčního) spočívaly v kontrole a plnění interních i obecně závazných norem, zpracovávání návrhů vnitřních předpisů, přípravě statistických informací o cestovním ruchu nebo počítačovém zpracovávání dat. V Bratislavě sídlil 4. odbor řídil v omezeném rozsahu

pasovou a cizineckou problematiku na Slovensku. Některé úkoly byly společné pro všechny odbory, např. příprava a vyhledávání materiálů pro operativní útvary SNB. To spočívalo především v písemném předávání poznatků, vyžadování stanovisek k cestám do ciziny či vystěhování, k legalizaci pobytu cizinců, řešily se celní a devizové přestupky, anonymní oznámení atd. Jednotlivé odbory se dále členily na oddělení.

Vedle operativních odborů tvořily SPV další útvary – kádrová a školská skupina, která měla připravovat kádrové rozkazy náčelníka správy, přijímat nové zaměstnance, vést evidenci osobních spisů, zpracovávat mobilizační agendu, starat se o školení, ale i o tělesnou přípravu, zajišťovala také úkony vyplývající z obecných předpisů a utajených skutečností, dále vnitřní oddělení řešící výrobu dokladů a tiskopisů, administrativní a spisovou službu, dopravní a dozorcí službu i hospodářsko-finanční agendu, kontrolně analytické oddělení zabezpečující kontrolní činnost a stížnosti na útvarech majících na starosti problematiku pasů a víz, zpracovávající svodné informace a analytickou činnost, a nakonec právní oddělení, které mělo, jak název napovídá, zajišťovat jednotný výklad právních norem a vnitřních předpisů, připravovat stanoviska v resortním nebo mezi-resortním připomínkovém řízení apod.

4 ABS, f. Organizační a vnitřní správa FMV VI. díl (dále jen A 6/6), inv. j. 122, Návrh na úpravu organizace čs. kontrarozvědky, správy vyšetřování Státní bezpečnosti a správy pasů a víz FMV, 29. 4. 1974.

5 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra VI. díl (dále jen A 2/6), inv. j. 235, Rozkaz ministra vnitra Československé socialistické republiky č. 46 ze dne 11. listopadu 1974 Organizační řád správy pasů a víz federálního ministerstva vnitra.

Organizační řád také stanovil vztahy SPV k útvarům SNB i orgánům a institucím, které s ní spolupracovaly. Vedle organizačního řádu byly zpracovány součinnostní dohody s Pohraniční stráží a ministerstvem zahraničí jakožto nejdůležitějšími partnery. Cestovní ruch se řídil řadou normativních úprav, od zákonů a nařízeních či usnesení vlády a nejvyšších stranických orgánů přes pokyny ministerstva zahraničí po rozkazy či nařízení ministra vnitra nebo vnitřní předpisy SPV. Správa spolupracovala také s celou řadou institucí, především s federálním ministerstvem zahraničí, dále pak s ministerstvy financí, zahraničního obchodu, práce a sociálních věcí, školství, spravedlnosti, Ústřední celní správou, Generální prokuraturou, státní bankou atd.

Základní výkoné články pasové politiky, s nimiž občané přicházeli nejčastěji do styku, představovala okresní oddělení a krajské odbory pasů a víz. První z nich spadaly pod okresní správy SNB, druhé tvořily součást krajských správ SNB. Okresní oddělení (OOPV) od občanů přijímala žádosti o vydání cestovních dokladů, vydávala povolení k cestám i k vystěhování. Přihlašovala také cizince, vydávala povolení k pobytu, prodlužovala je a vedla k tomu potřebné evidence. Krajské odbory (KOPV) plnily úkoly okresních oddělení v krajských městech, řídily činnost okresních oddělení, rozhodovaly o žádostech o vystěhování z celého kraje i o odvolání občanů proti rozhodnutí OOPV. Správa pasů a víz činnost těchto regionálních útvarů metodicky řídila a mimo jiné také rozhodovala o odvolání občanů proti rozhodnutí krajských odborů pasů a víz. Ke koordinaci činnosti měly být čtyřikrát do roka svolávané porady vedení správy a náčelníků

■ **Marie Patejdlová** (rozená Šnáblová), narozena v březnu 1927 v Plasích u Plzně v rodině dělníka. Absolvovala obecnou školu a gymnázium s maturitou. V červenci 1945 vstoupila do KSČ, v září 1947 nastoupila k MV. Počátkem 50. let působila jako pracovnice a později jako náčelnice III. odboru Velitelství (později Hlavní správy) Veřejné bezpečnosti, který se zabýval vystavováním a evidencí osobních dokladů (občanských i cestovních průkazů, evidencí cizinců apod.). Od roku 1956 vedla cizinecký odbor, poté byla zástupkyní náčelníka a pak náčelnicí odboru zahraničního a občanských průkazů. V roce 1963 se stala zástupkyní náčelníka nově vzniklé správy pasů a víz, kterou od roku 1966 vedla. Na konci 60. let prošla tříletým právnickým kurzem na Právnické fakultě UK a získala titul JUDr. V roce 1969 vedla cizinecký odbor MV ČSSR, v r. 1971 byla jmenována zástupkyní náčelníka Federální správy pasů a víz, v r. 1974 náčelnicí Správy pasů a víz FMV. V červenci 1983 byla odvolána z funkce, stala se vyučující na fakultě StB VŠ SNB. Poslední den roku 1988 odešla v hodnosti plukovníka do starobního důchodu. Za svou práci si vysloužila řadu řádů a vyznamenání.

KOPV. Některé národní výbory žádaly o zvýšení počtu regionálních útvarů pasů a víz tak, aby pokrývaly také větší neokresní města, SPV to především vzhledem k nedostatku pracovních sil a volných prostor odmítla.

V té době totiž nebyl naplněn ani požadovaný stav kmenových pracovníků. K 31. říjnu 1975 činil plánovaný stav SPV 263 příslušníků, skutečný 248 (včetně 25 občanských zaměstnankyň). Většinou šlo o mladé pracovníky, průměrný věk byl 30 let. Na okresech a krajích byla situace mnohem horší. SPV měla mezi útvary bezpečnostních sil, kde tradičně převládali muži, jednu zvláštnost, a tou bylo velké zastoupení žen. Např. v roce 1981 zde působilo 56 % žen a 44 % mužů.⁶ I zde byla *důsledně uplatňována vedoucí úloha strany [...] především při přemístování kádru do vedoucích funkcí, při schvalování kádrových rezerv a při komplexním služebním hodnocení*. Celkem 74 % pracovníků bylo organizováno v KSČ nebo v SSM. Ještě v polovině 70. let přitom končily čistky započaté po vstupu vojsk zemí

Varšavské smlouvy v roce 1968. V letech 1974–1975 odešlo ze správy 24 příslušníků, kterým bylo zrušeno členství v KSČ za postoje v letech 1968–1969. Dále bylo propuštěno pět zaměstnanců, kteří pro své chování nemohli být dále pracovníky ministerstva vnitra (např. za zavinění autonehody pod vlivem alkoholu).⁷

V té době probíhala jednání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která měla přispět ke snížení napětí v rozdělené Evropě a prohloubit spolupráci mezi státy v řadě oblastí, mj. v oblasti cestovního ruchu. Před přijetím Závěrečného aktu KBSE se v roce 1974 uskutečnilo 85 307 soukromých cest do kapitalistické ciziny, pro něž bylo vydáno stejné množství výjezdních doložek, z toho 37 696 na OOPV a 47 611 na KOPV. Zdaleka nejvíc osob, 23 400, bylo ve věku nad 60 let (většinou cestovali za příbuznými).⁸

V Závěrečném aktu KBSE, přijatém 1. srpna 1975, se výslovně upravovala problematika vztahů mezi lidmi v různých státech, spojování rodin, sňatky

6 ABS, f. Správa pasů a víz, neuspořádáno, k. 500/3, Cíle a hlavní úkoly Správy pasů a víz po XVI. sjezdu KSČ, nedatováno.

7 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra III. díl (dále jen A 2/3), inv. j. 858, Zpráva o činnosti správy pasů a víz federálního ministerstva vnitra, 20. 11. 1975.

8 ABS, f. Správa pasů a víz, neuspořádáno, k. 369/4, Rozhodování o soukromých cestách do KS – přenesení na KOPV, 30. 9. 1975.

9 Dokument viz VESELÝ, Zdeněk (ed.): *Světová politika 20. století v dokumentech (1945–1990)*. Vysoká škola ekonomická, Praha 2001, s. 421–440.

mezi občany různých států, cestování a turismus obecně.⁹ Přirozeně se to projevilo také v práci ministerstva vnitra. Již v polovině září uložila náčelnice SPV Marie Patejdlová¹⁰ zpracovat náměty na opatření vyplývající ze závěrečných dokumentů přijatých v Helsinkách.

Navrhovalo se reagovat *ofenzivními opatřeními*, která měla zabránit zneužívání některých postupů používaných čs. orgány při přeshraničním styku k *propagandě proti ČSSR* v západních státech (šlo o případy, kdy se řešily kauzy jednotlivých osob, většinou emigrantů po roce 1968).¹¹ Doporučovalo se např. povolovat ve větší míře cesty do zahraničí některým vybraným kategoriím osob, např. starším lidem a důchodcům (u nich šlo přepokládat, že budou v cizině potřebovat lékařské služby, a tak budou propagovat socialistické zřízení, poskytující tyto služby zdarma) a partnerům osob pozvaných nejbližšími příbuznými (předpokládalo se, že mají v zahraničí zabezpečeny životní potřeby) nebo jednorázové vystěhování manželek emigrantů či nezletilých dětí emigrantů a urychlit řízení o vystěhování u těch, kdo uzavřeli manželství s cizincem apod. Přednostně se měly řešit případy, u nichž se daly očekávat reakce Západu. Tyto možnosti částečně uvolnit tuhou praxi však limitovaly obavy ze zvýšené emigrace. Nadále se měly zamírat soukromé cesty za zaměstnáním, praxí a studiem do kapitalistických zemí, protože hrozil odliv pracovních sil.¹² Doporučovalo se také zesílit ofenzivní akce zaměřené proti emigraci – důraz měl být kladen na *rozpracování emigrace v zahraničí* (případně na napojení na

■ **Miloslav Konrád**, narozen v červnu 1933 v Rápošově u Kutné Hory (dnes součást Zbraslavic) jako syn dělníka. V květnu 1955 přijat k MV, působil u Správy VB v Ústí nad Labem, v únoru 1956 vstoupil do KSČ, v r. 1957 byl přeložen k Hlavní správě VB do Prahy. V polovině 60. let prošel dvouletým studiem na střední odborné škole SNB, poté studoval Vysokou školu politickou ÚV KSČ. V letech 1970–1974 působil na ideologickém oddělení ÚV KSČ, poté v kanceláři FMV. V červenci 1983 se stal náčelníkem SPV. V roce 1990 byl krátce ředitelem Úřadu FMV pro pasovou službu a cizineckou agendu. V listopadu 1990 odešel v hodnosti plukovníka do starobního důchodu. Nositel mnoha řádů a medailí.

neprátelské zpravodajské služby a na kontakty v ČSSR), agenturní pronikání do center emigračních seskupení a do blízkosti prominentů emigrace a jejich kompromitace. V této souvislosti se navrhovalo zřídit u SPV operativní útvar pro práci s emigrací, který by působil v republice i v zahraničí. Zde předběhneme a doplníme, že ke zřízení podobného útvaru nikdy nedošlo. Zvažovala se rovněž konkrétní opatření při pasové politice (signatáři helsinského aktu se zavázali usilovat o zjednodušení formalit při získávání cestovních dokladů), jako převedení rozhodování o cestách čs. občanů do kapitalistických států z OOPV na KOPV (což bylo nakonec zamítnuto, protože by to situaci spíše zkomplikovalo).

Tyto návrhy se později konkrétně zvaly a zpřesňovaly. Navrhovalo se např. vytipovat ve spolupráci s kontrarozvědkou emigranty, kteří měli být veřejně kompromitováni ve sdělovacích prostředcích, což mělo vyvolat rozkol v emigrantských centrech, zahraničních zpravodajských službách nebo u vnitřních nepřátel. Měly

se také soustřeďovat kompromitující informace na politické a hospodářské pracovníky západních států (hlavně NSR, Rakouska, Francie, úředníky NATO a EHS) či pracovníky bezpečnostních složek těchto zemí, které měly být ve vhodný čas zveřejněny (zdůrazňovalo se, že mají být publikovány přednostně v západních sdělovacích prostředcích).¹³ Tyto akce měly být konzultovány se *sovětskými přáteli a dalšími spojenci*. Mělo se také nabízet uzavření dvoustranných smluv, které by byly výhodné pro naši stranu, a případně prodlevy vydávat za neochotu a zdržování. Objevuje se tu také myšlenka na zřízení jakéhosi „východního Interpolu“ či společného centra sběru tajných informací v oblasti práce rozvědek a kontrarozvědek, které by za pomoci výpočetní techniky umožnilo společný postup vůči kapitalistickým státům a mohlo by se využít i *ke kontrole realizace KBSE v západních státech*.¹⁴ Doporučovalo se i opatření, která se nerealizovala, jako zavedení radiolokační ochrany některých úseků hranice, která by na vybraných místech umožnila zrušit klasická ženíj-

10 Marie Patejdlová stála v čele Správy pasů a víz FMV v letech 1973–1983, od 1983 do 1990 ji řídil Miloslav Konrád.

11 Opakovaně se omezováním možností cestovat do ciziny zabývala také Charta 77, která sama vznikla v reakci na přijetí Závěrečného aktu KBSE.

12 ABS, f. Správa pasů a víz, neuspořádáno, k. 369/4, Náměty na opatření na pasovém úseku k dokumentům přijatým na KEBS – Helsinky, 19. 9. 1975.

13 Představitelé bezpečnostních sborů západních států měli být prostřednictvím ministerstva zahraničí soukromě zváni do republiky, zde nenápadně „vytěženi“ a poté v domovských zemích kompromitováni. Přednostně mělo jít o pracovníky kriminálních složek, zabývající se problematikou drog, terorismu apod. U nich se zřejmě předpokládal největší zájem o možnou „spolupráci“ s kolegy z Východu.

14 Tato spolupráce byla realizována na konci roku 1977 (byť samozřejmě ne pouze na základě zprávy SPV), kdy osm států sovětského

ní opatření (např. u oddělení pasové kontroly, v rovných a přehledných úsecích), což by se mohlo podávat jako snížení ostražky hranic, atd.

Ve druhé polovině 70. let 1. odbor SPV zasílal týdenní informace se samostatnou přílohou obsahující poznatky o naplňování nebo porušování Závěrečného aktu KBSE; v roce 1978 šlo např. celkem o 56 případů.¹⁵ Až do pádu režimu probíhala kontrola, zda nedochází k porušení Závěrečného aktu KBSE a navazujícího Výsledného dokumentu madridské schůzky týkající se pasové praxe nesocialistických zemí. Případná porušení měla být propagačně využita.

V roce 1981 byl vydán nový organizační řád SPV.¹⁶ Spolupráce se složkami SNB je zde uváděna mezi základními úkoly. Rozkaz měnil organizační strukturu pomocných útvarů, výkonných odborů se reorganizace prakticky nedotkla. Náčelník spolu s I. zástupcem a zástupcem řídili i nadále čtyři výkonné odbory, vedle nich organizační odbor, inspekci náčelníka správy, kádrové a školské oddělení a obrannou přípravu a ochranu. Organizační odbor připravoval dokumenty a materiály týkající se chodu správy a politiky cestovního ruchu včetně rozpracování usnesení stranických a státních orgánů vztahujících se k činnosti správy (měl také soustřeďovat ze všech součástí správy poznatky k plnění či porušování Závěrečného aktu KBSE a připravovat z nich souhrnné správy).

Inspekce náčelníka prováděla prověrky v rámci jednotlivých útvarů pasů a víz, šetřila kázeňské přestupky či trestné činy příslušníků správy i stížnosti na jednání příslušníků. Kádrové a školské oddělení se zabývalo personální politikou a vzděláváním. Obranná příprava a ochrana zejména

Velká část materiálů vztahujících se k činnosti SPV byla považována za utajovaná. Mezi tajné či přísně tajné byly zařazeny následující údaje: evidence zájmových osob, cizinců a osob bez státní příslušnosti v souvislosti s cestami do ČSSR stejně jako v souvislosti s cestami čs. občanů do ciziny, ochrana výjezdních doložek proti padělání, souhrnné počty a statistické rozborů emigrace, dožádání operativních útvarů k cizincům a osobám bez státní příslušnosti, k čs. osobám v souvislosti s vycestováním do zahraničí, emigrací, návratem do ČSSR, poznatky k cizincům získané při činnosti pasových a vízových útvarů, kategorizace zájmových cizinců, index nežádoucích cizinců.

ABS, f. Sekretariát ministra vnitra VII. díl (A 2/7), inv. j. 76, Nařízení ministra vnitra ČSSR z 8. 11. 1977, kterým se vydává seznam skutečností tvořících předmět státního a služebního tajemství v oboru působnosti ministerstva vnitra.

ručila za plán bojové pohotovosti a mobilizační připravenosti, ochranu státního a služebního tajemství a ochranu objektů správy. Úkolem I. odboru¹⁷ (pasového) bylo nadále zajišťování a kontrolování výjezdů a vystěhování čs. občanů do zahraničí (pasivní cestovní ruch), metodické řízení činnosti regionálních útvarů SPV (příprava interních předpisů, plánů činnosti, kontrola jejich plnění apod.), podílel se i na výkonu pasové agendy (v oblasti zahraničních služebních cest, pasových záležitostí čs. občanů v cizině atd.). II. odbor (cizinecký) řešil pobyt cizinců u nás (aktivní cestovní ruch), na úseku pasové agendy zajišťoval výkon zákazu pobytu a vyhoštění cizinců, zařazování cizinců na index nežádoucích osob atd. III. odbor (evidence) zpracovával interní předpisy, statistiky a analýzy cestovního ruchu a vedl počítačovou evidenci. IV. odbor i nadále řídil pasovou a cizineckou politiku na území Slovenska. Všechny odbory také měly v rámci své působnosti kontrolovat plnění či porušování usnesení helsinské konference signatáři schůzky a na základě toho připravovaly podklady pro čs. delegaci na schůzky signatářů KBSE. Všechny odbory se dále členily na oddělení.

Jak bylo uvedeno, hlavní úkoly SPV spočívaly v kontrole aktivního (příjezdy cizinců k nám, které byly v kompetenci II. odboru) a částečně pasivního (výjezdy čs. občanů do ciziny spadající do kompetence I. odboru) cestovního ruchu. Většina cest československých občanů za hranice přitom byla schvalována okresními a krajskými útvary pasů a víz. Tak například za rok 1985 schvalovali a po pasové stránce zajišťovali pracovníci I. odboru 154 994 žádostí o povolení služební cesty do zahraničí (z toho 44 bylo zamítnuto); připravili, schvalovali nebo se podíleli na 180 materiálech o cestovním ruchu; účastnili se 27 jednání v rámci resortu a 40 mimoresortních jednání; vyřídili 1219 odvolání proti rozhodnutí krajských odborů pasů a víz; zkontrolovali 3 975 písemností odesílaných odděleními pasů a víz do na čs. zastupitelské úřady do ciziny; řešili 1 798 žádostí prezidentu republiky o udělení milosti a 2 065 žádostí o propuštění ze státního svazku; podali 26 návrhů na odnětí čs. občanství atd. Mimoto byla pro cestovní kancelář Čedok zpracována brožura obsahující základní údaje o vydávání cestovních dokladů k soukromým cestám do ciziny a plakát s podobným obsahem.¹⁸ V rámci

bloku podepsalo smlouvu, na jejímž základě se začal vytvářet Systém sjednocené evidence poznatků o nepříteli. Více viz TOMEK, Prokop: *Systém sjednocené evidence poznatků o nepříteli v československých podmínkách*. ÚSTR, Praha 2008.

15 ABS, f. Správa pasů a víz, neuspořádáno, k. 369/4, Některé podněty a návrhy ke konkretizaci ofenzivních akcí, které vyplývají pro československé bezpečnostní orgány ze závěrečných dokumentů KBSE v Helsinkách, nedatováno.

16 ABS, f. Sbírka rozkazů ministra vnitra, inv. j. 20, RMV ČSSR č. 20 ze dne 22. 6. 1981 Organizační řád správy pasů a víz.

17 Do roku 1981 byly odbory označovány arabskými číslicemi, poté římskými.

18 Čedok brožuru odmítl, přijal pouze plakát.

spolupráce s operativními útvary SNB bylo předáno 6 224 poznatků, 35 452 dílů žádostí o vydání cestovních dokladů ke služebním cestám do 34 *zájmových oblastí* světa, 5 819 žádostí bylo konzultováno a v 7 895 případech proběhla prověrka v místě trvalého bydliště. Pro Zpravodajskou správu Generálního štábu ministerstva národní obrany (ZS GŠ MNO) bylo zhotoveno 42 cestovních dokladů a vydáno 200 kusů trvalých výjezdních doložek. V tomto roce také proběhla jednání se zástupci správy a ministerstev vnitra Bulharska, Maďarska, Sovětského svazu a Jugoslávie.¹⁹

V roce 1985 do ČSSR přicestovalo 1 302 951 cizinců z nesocialistických zemí, povolený pobyt u nás mělo 110 114 cizinců (z toho 38 389 s povoleným trvalým pobytem²⁰, 9 289 s dlouhodobým pobytem, 62 436 zahraničních pracovníků²¹).

Pracovníci II. odboru ve stejném roce projednávali 961 žádostí o sňatek s cizincem²², 931 žádostí o trvalý pobyt²³, povolili 1 364 dlouhodobých pobytů (z nich 703 za účelem studia²⁴). Odjezd, zákaz pobytu a vyhoštění z republiky byly stanoveny u 815 cizinců. Pracovníci odboru řešili např. také nálezy dokladů cizinců²⁵ či valut.

Zaměřovali se i na významné události, které lákaly cizince k příjezdu do republiky. V roce 1985 k nim patřilo 40. výročí osvobození Česko-

slovenska, spartakiáda, mistrovství světa v ledním hokeji a ve stolním tenise, televizní festival Zlatá Praha, Pražské jaro, VI. všekřesťanské mírové shromáždění, XIII. světový festival mládeže a studentstva apod. Během těchto akcí se měli příslušníci II. odboru v součinnosti s operativními útvary, ministerstvem zahraničí a ústředními orgány snažit zamezit příjezdu nežádoucích osob, zajistit dodržování pobytového režimu cizinců a urychlit postih nepřátelsky se jevujících cizinců a jejich vycestování z ČSSR.²⁶

Pracovníci II. odboru také vyřídili 49 881 žádostí o čs. vízum (6 468 jich zamítli). Tato víza byla udělována cizím státním příslušníkům zařazeným do přesně vymezených kategorií (tzv. kategorizovaným osobám): spadali sem příslušníci církvi a sekt, novináři a pracovníci hromadných sdělovacích prostředků, příslušníci ozbrojených sil (armády, policie), tzv. bezdomovci (tj. osoby bez státní příslušnosti) a osoby vystěhované z ČSSR.²⁷ Přijato bylo také 30 657 telegramů ze zastupitelských úřadů a vyžádáno 2 236 doporučení čs. organizací k udělení víz.

Pokud šlo o cizince, existovaly celkem po roce 1969 tzv. index nežádoucích osob (INO), na který byli zařazováni jedinci, jejichž pobyt na čs. území nebyl žádoucí. Mohli sem být zapsáni na základě požadavku operativních

útvary, ministerstva zahraničí či z rozhodnutí vedení SPV, automaticky sem spadali po vyhoštění z republiky či vyslovení zákazu pobytu (nebylo na něj ovšem možné zapsat cizince ze socialistických zemí, s nimiž měla ČSSR bezvízový styk). Zařazení na tento seznam bylo dočasné (minimálně na tři roky), nebo trvalé. Ročně sem bylo zařazeno několik set osob, o něco menší počet byl vyřazen, seznam tak meziročně mírně narůstal, počet zařazených jmen však zřejmě nikdy nepřekročil 5 000. Např. v roce 1985 na něj bylo zařazeno 475 osob (z toho 166 natrvalo) a 307 naopak vyřazeno (292 na základě toho, že uplynula lhůta zařazení, a 15 na základě požadavků operativních správ SNB). Do republiky přes zákaz přicestovalo 64 nežádoucích cizinců, jejichž jména nechyběla na seznamu.²⁸ Na konci roku 1985 obsahoval index nežádoucích osob celkem 4 497 jmen.²⁹

V roce 1985 bylo předáno 918 poznatků a 39 písemných zpráv ZS GŠ MNO (vojenská rozvědka),³⁰ operativa SNB obdržela 1 130 poznatků (I. správa 349, II. správa 311, III. správa 17, X. správa 291, XI. správa 32 a ostatní operativní správy celkem 61 poznatků).³¹ Regionální útvary pasů a víz dále předaly na ústřední 4 409 záznamů a dalších 742 záznamů o styku občanů socialistických zemí s cizinci bylo předáno „přátelům“ ze

19 ABS, f. Správa pasů a víz, neuspořádáno, k. 500/3, Hodnocení pracovních výsledků I. odboru SPV SNB za rok 1985, 10. 1. 1985.

20 Z nich 31 084 ze socialistických zemí, 6 807 z nesocialistických států a 498 bezdomovců (tj. osob bez státní příslušnosti). Největší počet byl z Polska, následovaly SSSR, Řecko, Bulharsko.

21 Nejvíce zahraničních pracovníků pocházelo z Vietnamu, za ním se řadily Polsko a Kuba. ABS, f. Správa pasů a víz, neuspořádáno, k. 500/3, Celostátní porada náčelníků OPV KS SNB na SPV SNB ve dnech 12.-13. 3. 1986.

22 X. správě bylo zasláno 83 poznatků k těmto sňatkům.

23 Z nich bylo kladně vyřízeno 685 podaných cizinci ze socialistických zemí, 67 z kapitalistických států, většinou se to týkalo slučování rodin a lidí v produktivním věku. Zamítnuto bylo 68 žádostí cizinců ze socialistických států a 111 ze států kapitalistických, hlavně lidí v neproduktivním věku, kteří žili osaměle a neměli v ČSSR ubytování.

24 O zahraničních studentech bylo podáno X. správě 413 operativních poznatků.

25 V roce 1985 bylo předáno rozvědce 19 pasů občanů západních států k využití.

26 Tamtéž, Zpráva o dosažených pracovních výsledcích II. odboru SPV v roce 1985, 8. 1. 1986.

27 Z těchto 49 881 osob jich bylo 4 492 zařazeno v zájmových evidencích operativních útvarů SNB.

28 Část z nich dostala vízum na čs. zahraničních zastupitelských úřadech bez vědomí SPV, což svědčí o tom, že spolupráce nebyla zdaleka bezchybná.

29 ABS, f. Správa pasů a víz, neuspořádáno, k. 500/3, Zpráva o dosažených pracovních výsledcích II. odboru SPV v roce 1985, 8. 1. 1986.

30 Šlo většinou o informace o vojácích či zaměstnancích firem, kde se vyráběla vojenská technika.

31 Rozvědka se zajímala o emigranty mající zájem o cestu do ČSSR, pracovníky bezpečnostních složek, vědy a techniky; vnější kontraroz-

■ **Dokument Charty 77 k možnostem cestování československých občanů do ciziny**

K problematice cestování do zahraničí se Charta 77 vyslovila už mnohokrát. Učinila tak již ve svém základním prohlášení před více než deseti roky. V březnu 1979 vydala k těmto otázkám podrobný dokument [...]

Za deset let trvalého upozorňování na právní, materiální a morální aspekty porušování základních občanských práv v oblasti cestování do ciziny nedošlo téměř k žádným změnám k lepšímu [...] Nebyl zásadně vyřešen žádný ožehavý problém z oblasti cestování do ciziny, ať už jde o některé sporné problémy navštěvování blízkých či vzdálenějších příbuzných v cizině, o svobodu cestování do většiny zemí světa, o výjezdní doložky, o devizové přísliby, o problémy emigrace, o zbavování státního občanství, o vystěhovávání apod. Orgány pasů a víz ministerstva vnitra rozhodují o udělování cestovních dokladů a jejich odnímání podle zákona č. 63/65 Sb. a vládního nařízení č. 114/69 Sb. Ve výčtu důvodů se na prvním místě uvádí, že vydání cestovního dokladu je možno občanům odepřít, jestliže jeho „cesta do ciziny by nebyla v souladu se státními zájmy“. Nikdo se přitom ani neobtěžuje onen důvod „nesouladu se státními zájmy“ – který je v rozporu s článkem 12 a článkem 2 odst. 1 citovaného paktu – nějak upřesňovat. A tak jsou – stejně jako před deseti lety – rozhodnutí správního orgánu žadatelem věcně nenapadnutelná. Odvolací řízení se pak stává pustou formalitou. Za oním „státním zájmem“ se může skrývat nejenom netečnost k oprávněným zájmům občanů, byrokratická nadřazenost, ale i msta, případně snaha potrestat občana za jeho kritické postoje.

K této chronické chorobě čs. státní praxe se tentokrát vracíme proto, že jsme se setkali s několika případy stupňované diskriminace, kterou právě rozporný a mnohdy bezprávní stav umožňuje [...]

Náčelník obvodní správy SNB – oddělení pasů a víz v Praze z rozhodl dne 4. 1. 1987, že čtrnáctileté studentce Martě Bendové nebude vydán cestovní doklad k cestě do NDR. Odůvodnil to pouze všeobecným odvoláním se na citovaný zákon a vládní nařízení a tím, že prý „není v souladu se státními zájmy ČSSR, aby nezletilá byla v současné době držitelkou cestovního dokladu a cestovala do ciziny“. Naprosto stejné odůvodnění pak čteme i v rozhodnutí nadřízeného orgánu z 2. 2. 1987, tj. náčelníka správy SNB hlavního města Prahy a Středočeského kraje, odboru pasů a víz, který rozhodnutí nižšího orgánu potvrdil. Marta Bendová se měla zúčastnit týdenního školního lyžařského výcviku v rámci svého studia na gymnáziu. Studuje tam i němčinu, a proto má její třída navštěvovat NDR. Lyžařský výcvik, jehož se jako jediná ze třídy nesměla zúčastnit, probíhal v Oberwiesenthalu v Krušných horách, ve vzdálenosti asi 2 km od státní hranice mezi ČSSR a NDR. Marta Bendová – a to je zřejmě jediný důvod zamítnutí její cesty – je dcerou dr. Václava Bendy, aktivního signatáře a bývalého mluvčího Charty 77, rovněž člena Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, který byl pro činnost ve VONS čtyři roky vězněn [...]

Druhý případ se týká dokonce chronicky nemocného invalidního dítěte, a to devítiletého syna dr. Jána Čarnogurského, katolického aktivisty z Bratislavy. V dubnu 1986 byl Petr Čarnogurský navržen odborem zdravotnictví při Národním výboru Bratislavy na klimatickou přímořskou léčbu v Jugoslávii, které se měl zúčastnit ve skupině nemocných dětí bez doprovodu rodičů, ale na jejich náklady [...]. Oddělení [pasů a víz v Bratislavě IV] však rozhodnutím z 19. 5. 1986 nejenže odmítlo vydat nemocnému Petrovi cestovní doložku, ale zároveň mu odebralo cestovní pas s odůvodněním, že není v souladu se státním zájmem, aby odjel na léčení v Jugoslávii. Zmíněné oddělení navíc rozhodlo odebrat cestovní doklady i dalším dvěma dětem dr. Jána Čarnogurského [...]

Třetí je případ šestatřicetiletého dr. Martina Palouše, který byl jako signatář a mluvčí Charty 77 pozván v září 1986 na mírový seminář do Kodaně. Aby se mohl tohoto setkání zúčastnit, požádal ministra vnitra o urychlené vyřízení výjezdní doložky do Dánska. Poté byl pozván na příslušné oddělení pasů a víz, bylo mu sděleno, že jeho žádosti nebude vyhověno, a zároveň mu byl odebrán cestovní pas [...]

Zmíněná diskriminační opatření považuje Charta 77 za zvláště nepřijatelná v době, kdy problémy cestování do ciziny jakož i emigrace jsou v sousedních státech sovětského bloku řešeny uspokojivěji nebo alespoň tato problematika přichází na pořad dne a dochází k dílčím úpravám, jako je tomu v NDR.

Dokument Charty 77 číslo 38/1987 K možnostem cestování do ciziny. Dopis předsedovi vlády ČSSR, předsedovi Federálního shromáždění, ministři vnitra ČSSR. Převzato z CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: Charta 77: Dokumenty 1977–1989. Svazek 2. ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 897–899.

zemí sovětského bloku. Služebny útvarů SPV byly také využívány příslušníky StB ke schůzkám s tajnými spolupracovníky.

V rozhodování pracovníků správy týkajícího se cizineckého ruchu hrály od konce 60. let hlavní roli politické a bezpečnostní důvody, zhruba od druhé poloviny 70. let se stále více zesilovaly i důvody sociální a ekonomické. V práci útvarů pasů a víz se stále více uplatňovaly počítače.

V červenci 1988 byla při poslední rozsáhlé reorganizaci ministerstva vnitra zřízena Správa pasů a víz SNB. V návaznosti na to byl vydán nový organizační řád správy, šlo však spíše o kosmetickou úpravu, praktický dopad to nemělo téměř žádný. O vzrůstajícím významu SPV svědčí to, že v roce 1989 byla spolu s nejdůležitějšími operativními správami zařazena mezi útvary přímo podřízené prvnímu náměstovi ministra vnitra Alojze Lorence.³²

Ve druhé polovině 80. let v souvislosti s politickým vývojem a rozkladem komunistického bloku nastal příliv cizinců na území Československa. Ukázalo se, že tento nápor není při dosavadních opatřeních prakticky možné zvládat. Dílčí změny a reformy nepomáhaly. Ještě na počátku listopadu 1989 se ministr vnitra zabýval cizineckou politikou a problematikou cizinců, kteří neměli být vpuštěni do republiky.³³

vědka sledovala především návštěvníky velkých mezinárodních akcí, pracovníky sdělovacích prostředků; vnitřní kontrarozvědka stála především o informace o aktivistech církví, osobách židovské národnosti a zahraničních studentech; vojenská kontrarozvědka sbírala poznatky o stycích cizinců s příslušníky ČSLA, ekonomická kontrarozvědka preferovala obchodníky a pracovníky vybraných firem apod. Zástupci těchto operativních správ docházeli na SPV zpravidla jednou za týden.

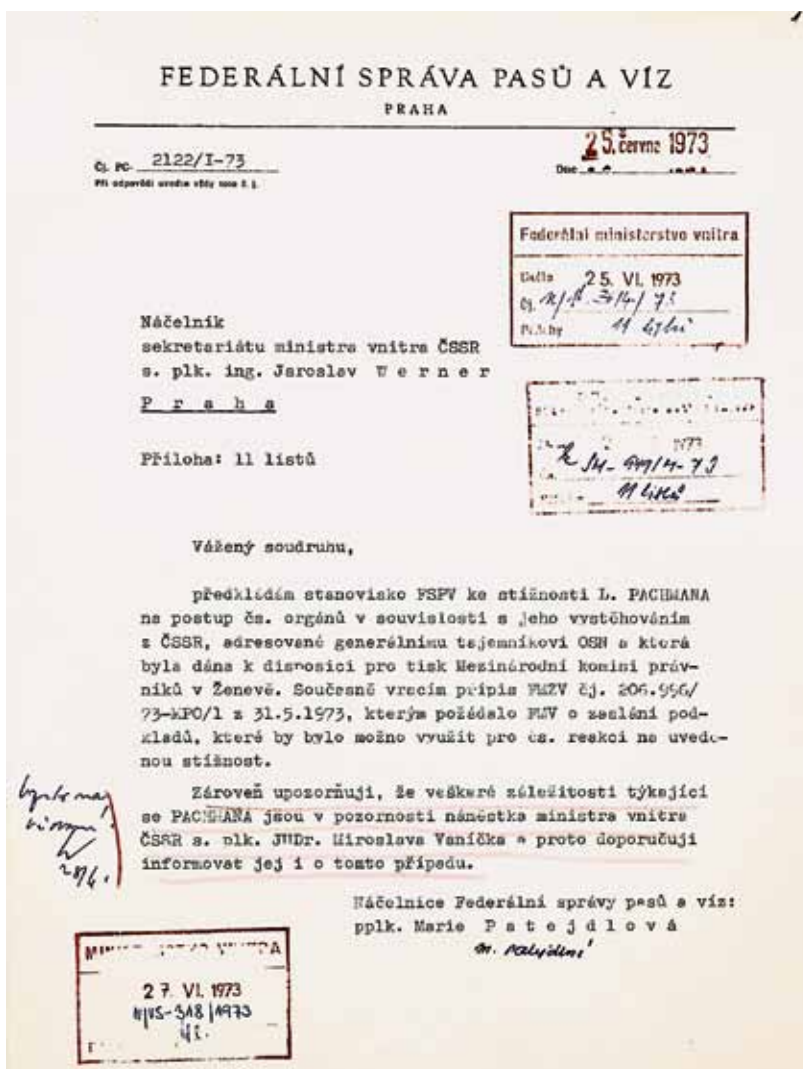
32 ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu*, s. 207.

33 ABS, NMV ČSSR ze dne 2. 11. 1989, kterým se mění a doplňuje NMV ČSSR

Po pádu komunistického režimu přijala vláda usnesení, které se realizovalo začátkem prosince 1989 a rušilo výjezdní doložky. Od téhož data mohli čs. občané uskutečňovat soukromé cesty do ciziny na platné čs. doklady³⁴ a vyplněný statistický list na kterémkoli hraničním přechodu (jeden list se měl vyplnit při odjezdu a druhý při návratu do republiky).³⁵ Znamenalo to také, že do ciziny mohly vycestovat i osoby, které „byly blokovány“ u SPV (tj. byly na seznamu těch, kterým nemělo být povoleno vycestování), např. z důvodu trestního stíhání (cca 40 000 lidí), příslušníci SNB a armády po ukončení služebního poměru (asi 9 000 osob) i vojáci a policisté v činné službě. Současně se začal připravovat nový zákon o cestovních dokladech.

K 15. únoru 1990 zrušil ministr vnitra Richard Sacher útvary StB včetně Správy pasů a víz SNB a místo ní ustavil Úřad federálního ministra vnitra pro pasovou službu a cizineckou agendu, do jehož kompetence spadala pasová agenda, vydávání cestovních dokladů, povolování vstupu na území ČSSR a povolování pobytu cizinců.³⁶ O den později bylo 263 příslušníků tehdy již bývalé správy pasů a víz zařazeno do kádrové zálohy pro přechodně nezařazené příslušníky.

Komunističtí vládcí a jim podřízení pracovníci Bezpečnosti se dívali prakticky na každého čs. občana vyjíždějícího na Západ jako na potenciálního emigranta či možnou oběť zpravodajských služeb. Stejně tak téměř každý cizinec mohl podle nich být emisarem ideodiverzních center nebo agentem kapitalistických bezpečnostních složek. Z politických i ekonomických důvodů však nebylo možné turistických ruch omezovat. Poté, co se Československo stalo signatářem Závěrečného aktu KBSE,

Šachový velmistr Luděk Pachman byl v roce 1972 donucen opustit ČSSR. V roce 1973 si na okolnosti vystěhování stěžoval generálnímu tajemníku OSN. Jeho stížnost byla v Československu ministerstvem vnitra předána k řešení Federální správě pasů a víz. Foto: ABS

kteří upravoval také oblast cestovního ruchu, snažili se pracovníci SPV maximálně propagandisticky využít změny, k nimž mělo dojít. Přesto však tento a navazující dokumenty vytyčily

určité mantinely, které činnost SPV omezovaly a nutily plnit závěry v nich obsažené. To, že jim byla věnována pozornost až do roku 1989, svědčí o významu, jaký v této oblasti měly.

č. 6/1988 o bezpečnostních opatřeních ke kategorizovaným osobám v souvislosti s udělováním československých víz k přechodnému pobytu na území Československé socialistické republiky.

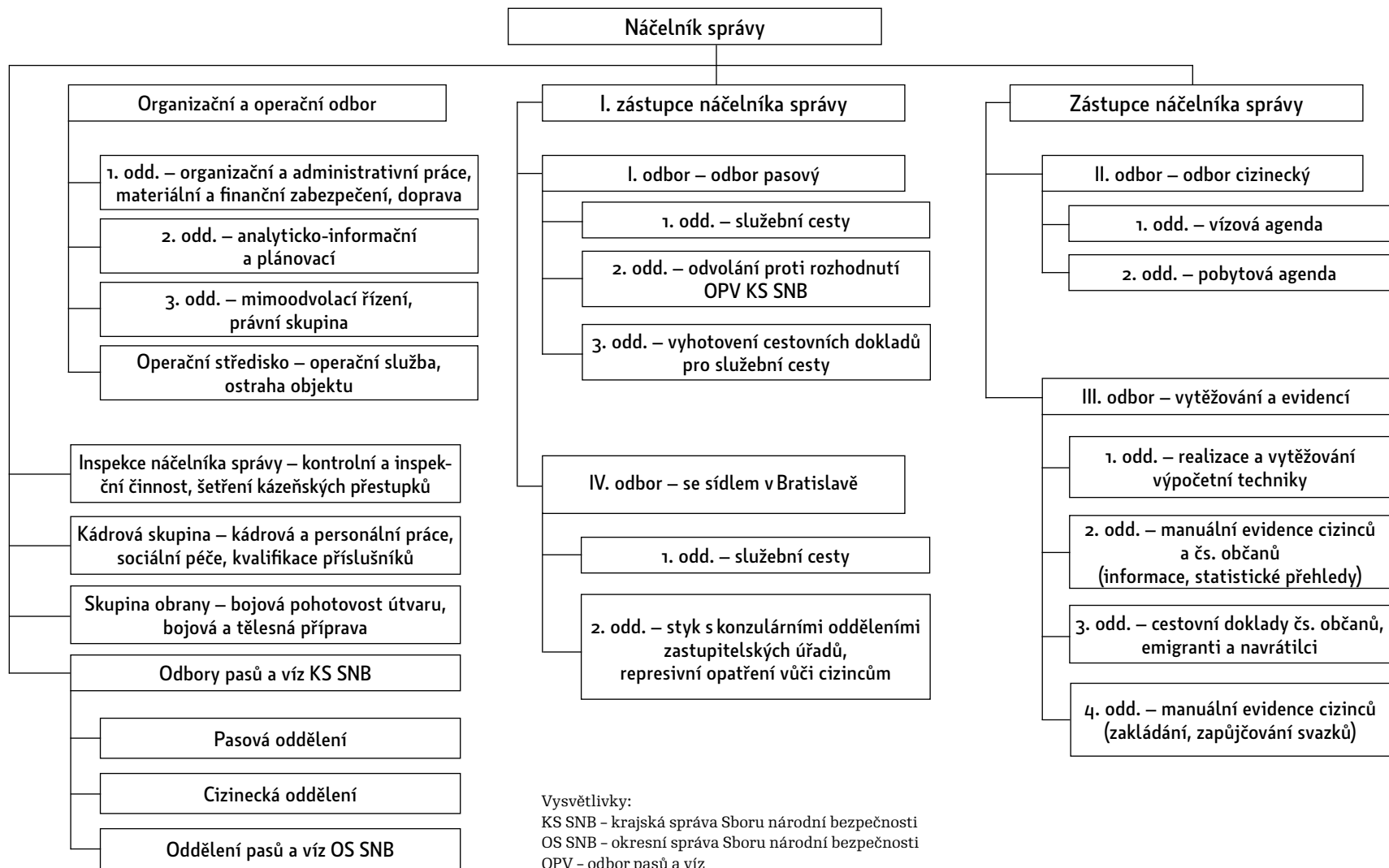
34 Výjezdní doložky ke služebním cestám byly zrušeny již 1. 9. 1989.

35 ABS, f. Správa pasů a víz, neuspořádáno, k. 660/1/13, Cesty čs. občanů do ciziny - změna systému, 1. 12. 1989. Šlo o usnesení vlády z 30. 11. 1989. Ministerstvo vnitra zajišťovalo včasné vytištění a distribuci statistických listů, na některá oddělení pasové kontroly musely být kvůli nedostatku času převáženy letecky.

36 ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu*, s. 213.

SPRÁVA PASŮ A VÍZ SNB 1988

Vysvětlivky:
 KS SNB – krajská správa Sboru národní bezpečnosti
 OS SNB – okresní správa Sboru národní bezpečnosti
 OPV – odbor pasů a víz

Zdroj: ABS, Rozkaz náčelníka Správy pasů a víz SNB č. 20 z 1. 1. 1989